

Кыргыз тили жана адабияты боюнча райондук / шаардык олимпиаданын тапшырмалары (кыргыз класстары үчүн). **2-күн.**

ЖООПТОР

1-тапшырма. Мурза Гапаровдун «Байчечек» аттуу аңгемесинен алынган үзүндүнү кунт коюп окуп чыккыла жана ага карата берилген суроолорго кыска, так жооп бергиле.

Эскертүү: Автордун орфографиясы, пунктуациясы жана стилистикасы сакталды.

Кыяз таенесинин коркутуп жаткандыгы жөнүндө кабарды укканда, кыйылып жатып айылына барууну чечти. Адегенде самолётко түштү. Самолёт бар болгону элүү минут гана учушу керек эле. Кыяз жол катар терезени карап келди. Бир жылдан бери шаардан эч жакка чыккан эмес. Мына эми, шаар, андагы өзүнүн машакаттуу тиричилиги артта, жерде калып, ал өзүн жеңил, эркин сезе баштады. Жазгы жаратылыш анын көңүлүн көтөрдү. Айрыкча, түндүк менен түштүктү бөлүп турган тоолордон өтүп баратканда жүрөгү туйлап кетти.

Тоолордун кары кете элек экен. Жакында кетчүдөй түрү жок. Тоолор бири менен бири туташып, алардын кокту-колоту да жакшы билинбей, агарган бир кең мейкиндикке айланып, мелтиреп тыптынч жатат. Мейкиндиктин бетинде үзүк-кесик оор булуттар калкып жүрөт...

Самолёттон кийин Кыяз таксиге түштү. Такси аны туура өз кыштагына алып келди. Энеси өлүптүр. Муну ал атасынын эшигине чогулган элди көргөндө эле түшүндү. Көпчүлүк машинаны бурулуп карап калды. Кимдир бирөө шашып-бушуп үйгө кирип кетти, ошол замат тынч турган үйдөн ый угулду. Дагы бирөө топтон бөлүнүп, Кыязды утурлай жөнөдү. Жолдош почточу экен көрсө.

– Келдинби, ука? – деди почточу Кыязга нары-бери колун берип.

– Эми мен эмне кылайын? – деп сурады Кыяз андан башка кеп-сөзгө келбей туруп.

Ал дароо өзүн жоготуп койду. Бирок күйүттөн эмес, күйүттү али сезе элек, жөн гана өзүнүн жаңы акыбалынан шаштысы кетип калды. Жашы отуз бешке келип, ал эми өлүм-житим дегенди башынан өткөрө элек болчу, а бул жерде таенеси өлүп жатат. Тигинде бир айылдын эли аны жабалактап карап турат. Эмне кылышы керек?

– Ыйлап, өкүрүп мени ээрчи, – деди почточу.

Кыяз ээрчирин ээрчиди. Бирок ыйга даяр эмес эле. Ал өмүрүндө өзгөгө ыйлап көрбөгөн жан. Тигил турган элден сүрдөп, баштагандан тартынып, шыпылдаган почточунун артынан шыпылдап басып кете берди.

– Өкүр, өкүрбөйсүңбү! – деп шыбырады почточу ага кыйгач кайрылып.

Кыяз бар тобокелге салып:

– Энем-ой, энем-ой, – деп кирди.

Бул сөздөрдү ал жөн гана сүйлөп койбостон, ыйга мүнөздүү обонго салып, созуп муңдуу кылып айтып атты. Бирок көзүнө жаш келген жок. Шондуктан, кургак көздөрүн элден жашырыш үчүн, чөнтөгүнөн жүз аарчысын эптеп таап, көздөрүнө тутту...

Почточу экөө ээрчип келип, ый чыгып аткан үйгө киришти. Сөрүдө энеси жатыптыр. Соо кезинде бүкчүйүп жүрчү кичинекей кара кемпир, эми буттарын сунуп, боюн түзөп, узун болуп калыптыр. Үстүнө жабылган кара бакмалдан анын эч нерсеси көрүнбөйт. Кыяз

энесинин жүзүн ачып көрүшү керекпи, биле албай койду. Жүрөгү эчтеке дебеди, а салт боюнча кандай болорун ал билчү эмес.

...Тигине, өлүп жатат. А кишинин бир эле таенеси болот. Таенеси деген – апасынын апасы. Демек, өтө жакын киши. Анан дагы Кызды ушул таенеси багып чоңойтподо беле!.. Кыз, албетте, муну түшүнүп эле турат. Бирок акылы менен гана туюп, жүрөгүнө жеткире албай атат.

«Эми сенин балдарыңдын бешигин терметип жатып өлсөм, арманым жок», – дечү дайыма таенеси. Кыздын жүрөгүн бул эскермелер да козгободу. Ал мурдагыдай эле көз жашсыз ыйлап атты.

Бир маалда тыңшаса, башкалар басылып, өзүнүн гана үнү калыптыр. Кыздын дагы башы катты: токтосом бекен же ыйлай берсемби деп ойлой кетти. Кудай жалгап, ушул тапта таекеси басып келип:

– Келгениң жакшы болбодубу, – деди ал. – Бардык тууган-уруктар келип бүтүп, сени гана күтүп калганбыз... Таенең болсо кечээ кечинде каза болду. Бир түн түнөдү. Эми ал кишини зарыктырбай, тезирээк өз жайына алпарып коёлу.

...Кемпирди эшикке алып чыгып көпчүлүктүн ортосуна коюшту ... бир ак селдечен абышка көпкө чейин жаназа окуду. Ошондон кийин кемпирди жайга алып жөнөштү. Жергиликтүү салт боюнча, гөрүстөнгө эркектер гана бара турган. Катындар ызы-чуу түшүп кала беришти. Албетте, үйдөн узаганча, өздөрүн кемпирге жакын санаган эркектер да өкүрүп ыйлап барышты. А Кыздын кудугу дагы деле какшып турду.

...Кемпирди жайга түшүрүп жатышканда, бир боз бала буркурап ыйлап кирди. Агасынын кенже уулу экен көрсө. Баланын ыйы ушунчалык жеңил, ушунчалык күйүттүү чыгып атты. Кыз балага таң калып да, суктанып да калды. Бул баланын курагында ал шаарга кетти эле. Андан бери он сегиз жыл өтүптүр. Эгер энелери он сегиз жыл илгери өлгөн болсо, ал дагы ушул балага окшоп ыйлаар беле...

Көпчүлүк гөргө топурак сала башташты. Бала андан бетер күчөп ыйлады. Кыз дароо бирөөнүн колунан кеткен ала коюп, энесинин үстүнө топурак шилеп калды... Бир маалда Кыздын кетмени бир байчечекти үзүп кетти. Байчечек топуракка аралаша түштү. Кыз ойлонбой туруп, аны колу менен чукуп алып, анан ошол замат бирөө-жарым көрүп калдыбы деп шашып-бушуп, эмнегедир чөнтөгүнө сала койду.

...Энелерин жаңы конушка таштап кете беришти. Кыштакка кайтып келгенден кийин, эл бирин-сериндеп таркай баштады.

Эртеси күнү кемпирдин үчүлүк ашын беришти. Аштан кийин, Кыз өзүнүн авторефератын, диссертациясын тезирээк бүтүрүү керектигин айтып, атасы менен апасынан кетүүгө уруксат сурап, кайрадан шаарына учуп кетти.

Эки күндүн ичинде тоолордун көрүнүшү эч өзгөрбөптүр. Асты жакта баягы эле аппак кең мейкиндик мелтирөп жатат... Бирок бул жолу тоолор да, суулар да, булуттар да Кыздын делебесин козгободу. Анын көкүрөгү букка толуп, көңүлү чөгүп баратты. Ушул тапта ал бир нерсе ичкиси келди. Бирок ичерине эчтеке жок эле. Чылым чеккиси келип, чөнтөгүнө колун сунду. Бирок сигарет ордуна, колуна бир жумшак, муздак нерсе урунду. Алып караса, баягы байчечек экен. Байчечек соолуп калыптыр. Кыз аны ары-бери кармалап, селейип отуруп калды. Анын көз алдына көрүстөн элестеди. Бир паста жүзү өзүнөн өзү кызарып чыкты, деми кыстыга түштү. Ал жийиркенич менен башын бир чулгап алды.

– Кандай айбанчылык... – деп шыбырады анан өзүнө өзү. – Кандай айбанчылык... Кандай айбанчылык...

Ал өзүнүн ушул акыбалга келгенине жаны ачыды. Өзүнө өзү аянычтуу көрүндү. Өзүнө өзү боору ооруду. Кокусунан, анын көзүнө кылгырып жаш келе түштү. Жашы сыгылып тышка чыкты. Бетинен ылдый жылжып ага баштады... Кыяз көпкө чейин ыйлады.

Демек, али кеч эмес экен...

1. Коркутуп жатат; кыйылып жатып деген сөз тизмектери эмнени туюндурат?

Жооп: *Коркутуп жатат* «катуу ооруп жатат», «оорусу катуу» дегенди; *кыйылып жатып* «көңүлсүнбөй» дегенди туюндурат.

2. Байчечек (байчечекей) гүлү эмнени эске түшүрөт?

Жооп: Жаз айын, анын башталышын.

3. Эмне үчүн байчечек соолуп калды?

Жооп: Тамырынан ажырап калгандыктан.

4. Кыяз муздак, жумшак нерседен эмнени көрдү?

Жооп: Өзүн көрдү.

5. Жазуучу кайсы какшыган кудукту айтып жатат?

Жооп: Кыяздын жүрөгүн, жан дүйнөсүн.

6. Кыяздын ыйлашына жол бербей жаткан нерсе эмне?

Жооп: Күйүмдүүлүк сезиминен ажырап калгандык.

7. Жазуучу өз чыгармасында корутунду чыгарууга акылуубу?

Жооп: Жок. Суроо, маселе гана коё алат. Корутунду чыгара турган болсо, ал окуучулар тарабынан суроо, маселедей кабыл алынышы керек.

8. Ч. Айтматовдун маңкурту менен Кыяздын ортосунда жалпылык, окшоштук байкалабы?

Жооп: Байкалат. Энесине жаа тарткан маңкурттан энеси өлгөндө ыйлай албай койгон Кыяз анча деле айырмаланбайт да.

9. «Байчечек» сөзү «жаз алдында чыга турган майда, сары гүлдүү өсүмдүк» деген мааниде гана колдонулдубу?

Жооп: Жок. Ал муну менен катар «балалык чак», «байкуштук», «назиктик», «көр тириликке көз карандылык», «кайдыгерлик», «өзүнөн өзү ажырап бараткандык» өңдүү көптөгөн мааничелердин жуурулушунан турган образдуу (поэтикалык) мааниде колдонулду.

10. Кыздын мамилесин кайдыгерлик катары карасак болобу?

Жооп: Кайдыгерликтен да оор: анын жүрөгү сенек болуп, соолуп бараткандай таасир калтырат.

11. Эмне үчүн соолуп баратат деп ойлойсуңар?

Жооп: Жүрөк – жандуу нерсе, процесс, ал дайыма кыймылда болушу – карым-катышта, байланышта болушу – керек. Кыз болсо бала чагынан гана эмес, бүтүндөй сырткы дүйнөдөн ажырап калган: баш мээси да, жүрөк мээси да бир гана диссертацияга байланып калган.

12. «Көзү алыстын көңүлү алыс» деген макалды кандай чечмелесек болот?

Жооп: Адам көрүшүп турбаса, байланышта, карым-катышта болбосо, күйүмдүүлүк сезиминен ажырап, Кыздай болуп калат.

13. Чыгарманын жалпы духу кандай суроону (проблеманы) коёт деп ойлойсуңар?

Жооп: Канткенде адам баласы көр тириликтин түйшүгүнө биротоло басырылып калбай, бала чагындагы аруулугун, адамдык маңызын сактап кала алат? Бул адамдын колунан келеби?

2-тапшырма. Сагын Акматбекованын «Аты жок ыр» аттуу ырын кунт коюп окуп чыккыла жана ага карата берилген суроолорго кыска, так жооп бергиле.

Эскертүү: Автордун орфографиясы, пунктуациясы жана стилистикасы сакталды.

Айлуу кырда чөп үймөктөр,
Чөп үймөктүн далдасында,
Отурдук биз көпкө дейре –
Жердеш келин, жердеш улан.

Сүйлөштүк да, сүйлөшпөдүк,
Арыраакта жатты чалгы.
Ай чыга элек кезде келип,
Ай батаарда кетип калдык.

Ал узатып келди мени,
Үй жанында көпкө турдук.
Ал калмакчы, мен кетмекмин,
Коштоштук да, коштошподук.

Үй жанында дарак эмес,
Шамал өстү шуулдаган.
Түнгө житти жалгыз дабыш
Узап кетти жалгыз караан.

Автобуста түшүп таңда,
Мен айылдан жөнөй бердим.
Сергилең от, серүүн кайгы,
Көздөрүнө каткан келин.

1. Ырда «жердеш» сөзү эмнени туюндурат?

Жооп: «Бир жерде туулуп-өскөн, бир жерлик, бир жерде жашаган» деген маанилерди билдирет.

2. Ушул маанилердин ичинен кайсынысын келин менен уланга карата колдонууга болбойт?

Жооп: «Бир жерде жашаган»

3. Эмне үчүн келин менен улан далда жерде жолугушту?

Жооп: Анткени экөө бир мезгилде сүйүшүп жүрүп, негедир, баш кошо албай калышкан, муну ал жердегилердин баары билишет, анан дагы азыр өздөрүнүн үй-бүлөлөрү бар. Демек, ачык жолугушуудан айбыгышты, адепсиздик деп эсептешти.

4. «Келин», «улан» сөздөрү ырда кандай кошумча мааничеге ээ болду, ал мааниче кандай деп аталат?

Жооп: Сүйүшүп жүрүшүп, бирок баш кошо албай калган, ошентсе да азыр да сүйүү оттору өчө элек келин жана улан. Бул мааниче стилистикалык мааниче (боёкчо) деп аталат.

5. Ырдын бешинчи сабында карама-каршы маанидеги сөздөр биригиштиби же каршы коюлдубу?

Жооп: Биригишти. Бул көркөм ыкма оксюморон деп аталат.

6. Ушул сап аркылуу акын эмнени берип жатат?

Жооп: Каармандардын жан дүйнөсүндөгү, психологиясындагы ички карама-каршылыкты, уйгу-туйгуну: алар сүйлөшүп эле жатышты, бирок эмне жөнүндө сүйлөшүшкөнүн элес алышкан жок.

7. Эмне үчүн акын «ай» сөзүнө өзгөчө көңүл бурган деп ойлойсуңар?

Жооп: Акын айды ыйык, аруу жана жаркын сезимдин (нерсенин) символу катары карайт, бул – анын стилдик өзгөчөлүгү.

8. Акын эмне үчүн «житти» сөзүн өзгөчө басым менен айтып жатат?

Жооп: Экөөнө коштошууну ыраа көрө албагандыгы, коштошуу процессине карата терс, аянычтуу эмоциясы.

9. «Коштоштук да, коштошподук» дегенди кандай түшүндүрөр эленер?

Жооп: Коштошушса да, коштошо алышпаган; коштошушса да, дайыма ой-санаасында бирге жүрүшкөндөр (бирге жүрүшкөндөр коштошушпайт да!).

10. Ырда канча үн бар, алар кимдердики?

Жооп: Ырда үч үн бар: келиндики, уландыкы жана автордуку. Үчөө жуурулушуп, өздүк эмес өздүк кеп аркылуу берилди.

11. «Шамал өстү шуулдаган» дегенин кандай түшүнсөк болот?

Жооп: Коштошуудан кийин сырткы дүйнө да, жан дүйнөн да коңултак тартып ээнсиреп, кандайдыр бир угулбаган, бирок шуулдаган үн дуулдап жаткандай болот. Шамал – бул аңгыраган боштуктун элеси.

12. «Сергилен от», «серүүн кайгы» сөз айкаштарын ката катары кароого болобу?

Жооп: Лингвистикалык жактан алганда – ката. Поэтикалык жактан алганда (демек, ырда), эч бир ката эмес, тескерисинче, поэтикалык табылга. Сүйгөнүнө жетпей калган келин үчүн коштошуу (сүйүү) от менен үмүт жана күйүт менен кайгы.